

Wstęp

Rodzina i życie rodzinne stanowią jedną z najważniejszych i najbliższych każdemu człowiekowi sfer codziennej egzystencji. Tworzą ją dwa podstawowe obszary, z których pierwszy – majątkowy obejmuje ekonomiczno-gospodarczą sferę funkcjonowania rodziny. Drugi – niemajątkowy – odniesiony jest do łączących członków rodziny relacji i związków o charakterze uczuciowym i emocjonalnym. Znaczenie każdego z tych obszarów jest niezaprzeczalne. Przedmiot rozważań niniejszej pracy skupiony jest wokół wartości wypełniających niemajątkowy obszar życia rodzinnego. Niektóre z nich stanowią dobra osobiste i w związku z tym podlegają przewidzianej dla nich szczególnej ochronie, inne społecznie cenne i doniosłe wartości, które statusu dobra osobistego nie mają, podlegają ochronie ogólnej. Przyjęty podział wartości sprawia, że przypisane do określonego zakresu podmiotowego i przedmiotowego w nim się realizują i przyczyniają do jego ochrony. W związku z takim ujęciem rozważania dotyczące niemajątkowych wartości życia rodzinnego muszą wskazywać podział uwzględnić, wyznaczając przyjętą na potrzeby niniejszej pracy systematykę.

Stanowiące punkt odniesienia, a zarazem łącznik poszczególnych części pracy, pojęcie wartości wymaga dogłębnej, osadzonej w kilku obszarach badawczych analizy. Wyznacznikiem przedmiotowego zakresu badań jest założenie, że wartości wpływają na treść i sposób podejmowanych decyzji prawnych, stanowiąc jednocześnie czynnik determinujący porządek społeczny. Istotne dla tego obszaru badawczego jest założenie, że badanie powinno uwzględniać prawnonaturalny i pozytywnoprawny obszar, jak również zawarty w dziedzinie nauk społecznych właściwy dla nich sposób kwalifikacji. W związku z tym za wiodącą przyjęto nową teorię prawa natury zaproponowaną przez *J.F. Finnisa*, która w logiczny sposób łączy elementy prawnonaturalne z pozytywnoprawnymi. Uzasadnia również zawężenie badań do grupy wartości szczególnych, które z uwagi na wyodrębnione w doktrynie prawa cywilnego cechy uznane zostały za dobra osobiste. Mimo bazowych dla dóbr osobistych, prawnonaturalnych podstaw uzasadnieniem ich wyodrębnienia jest założenie, że obowiązujący system prawny, przyznając priorytet normom prawa stanowionego, uznaje i chroni powszechnie uznawane wartości. Ich społeczna akceptacja i kreatywna w tym obszarze działalność orzecznictwa wymaga, aby wyodrębniona i uznana za dobro osobiste wartość miała właściwe dla tego dobra cechy, spełniała konieczne dla tej kwalifikacji przesłanki oraz została skonkretyzowana. Orzeczniczco wyodrębnione dobra osobiste podlegają licznym podziałom, przy czym ich cechą charakterystyczną jest to, że zakresy poszczególnych dóbr ulegają przyżowaniu. Stan ten powoduje, że w wielu przypadkach nie ma potrzeby wyodrębniania nowego dobra osobistego, gdy konkretna wartość mieści się w obszarze istniejącego,

kodeksowo lub orzeczniczo określonego dobra osobistego. W związku z tym wyodrębnianie nowego dobra pozornie nie spowoduje żadnej praktycznej zmiany. Niemniej jednak analiza orzecznictwa wskazuje, że wskazane w licznych orzeczeniach prawa podmiotowe nie tylko dają podstawę do ochrony osobistego obszaru życia jednostki, ale dodatkowo pozwalają na usystematyzowanie i uporządkowanie wypełniających skonkretyzowane dobro przypisanych do niego praw podmiotowych.

Inspiracją podjęcia tematyki dotyczącej niemajątkowych wartości życia rodzinnego była analiza orzecznictwa, które w ostatnich latach wręcz masowo wskazuje związane z rodziną i z życiem rodzinnym wartości. W związku z tym na potrzeby pracy została wyodrębniona grupa dóbr osobistych odniesionych do rodziny i powiązań rodzinnych. Celem podjętych badań jest po pierwsze dogłębna analiza wartości uznanych za „rodzinne dobra osobiste” pod kątem weryfikacji ich orzeczniczo wskazanego statusu. Po drugie, ich szczegółowa analiza, uporządkowanie i usystematyzowanie. Zamyśl ten ma swój praktyczny aspekt, gdyż opierając się na analizie orzecznictwa, wyłącza konieczność każdorazowej kwalifikacji wartości, pozwalając skupić się na ich ochronie. Wyniki prowadzonych w tym obszarze badań powinny wskazać kierunek ewentualnych zmian, zarówno w obszarze regulacji dóbr osobistych, jak i pojęciowego ujęcia rodziny i powiązań rodzinnych.

Podmiotowy zakres badań skoncentrowany jest wokół pojęcia rodziny. Brak legalnej definicji rodziny i wielowarstwowość tego określenia sprawia, że będąc w centrum zainteresowania wielu dziedzin, jest rozmaicie postrzegane, a poszczególne obszary badawcze wyznaczają mu inny zakres, strukturę oraz funkcje. Dlatego analiza pojęcia rodziny wymaga szerszej niż tylko prawnej analizy, która stworzy grunt do dalszych, zawężonych do obszaru prawa prywatnego badań ukierunkowanych na niemajątkowy obszar rodzinnych dóbr osobistych. Zamyśl ten znajduje również uzasadnienie we wskazanej powyżej nowej teorii prawa natury, która jednoznacznie podkreśla potrzebę badania zjawisk i pojęć w obszarach wyznaczonych dla poszczególnych nauk. Stąd z uwagi na wieloznaczność pojęcia rodziny przyjęte założenie daje podstawę do ograniczonych do obszaru prawa prywatnego badań jej kształtu, funkcji i zachodzących pomiędzy jej członkami relacji.

Mimo, że Kodeks rodzinny statuuje wąskie postrzeganie rodziny, to w społecznej rzeczywistości za rodzinę uznawane są różnicowane interpersonalne relacje, które zostały poddane gruntownej analizie. W związku z tym kodeksowy i pozakodeksowy sposób pojmowania rodziny nie pokrywają się, co w praktyce prowadzi do sytuacji konfliktowych. Ich zasadniczą przyczyną jest brak wyraźnego zabezpieczenia i ochrony innych niż formalne relacji i związków oraz związanych z tym trudności w wykazaniu podstawy ewentualnych roszczeń uzasadnionych rodzinną relacją. Stąd niezmiernie istotne jest przeprowadzenie gruntownej analizy „kreatorów życia rodzinnego”. Dopełnieniem różnicowanego sposobu pojmowania rodziny jest szerokie ujęcie rodziny w aktach prawa międzynarodowego oraz w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Stan ten sprawia poczucie ogólnego nieładu i pojęciowego chaosu, który wymaga uporządkowania. Wszystkie wskazane powyżej problemy dają uzus hipotezie uję-

tej w pytaniu o normatywne podstawy kwalifikacji relacji interpersonalnej w kategorii relacji rodzinnej. Tym samym, aby ustalić źródło tych relacji, szczegółowej analizy wymaga zawarte w części II ustalenie zakresu pojęciowego rodziny i relacji rodzinnych.

Odniesione do niemajątkowych wartości życia rodzinnego badania prowadzone są przede wszystkim na gruncie prawa polskiego i uzupełnione międzynarodowym ustawodawstwem i orzecznictwem odniesionym do pojęcia i ochrony rodziny i relacji rodzinnych. Tak określony kierunek jest wynikiem wskazanego zakresu podmiotowego pracy. Rodzina i relacje rodzinne są w głównej mierze objęte ochroną prawa wewnętrznego, a przysługujący rodzinie zewnętrzny zakres ochrony, wyznaczony przepisami aktów prawa międzynarodowego, ma w większości przypadków znaczenie pomocnicze. Dodatkowo, inaczej niż w przypadku innych typów stosunków (np. zobowiązaniowych), zakres spraw rodzinnych objęty jest większą autonomią regulacji prawa wewnętrznego. Źródłem takiego stanu jest przyjęty w poszczególnych państwach system wartości podstawowych, odmienne koncepcje rodziny i zróżnicowane sposoby jej ochrony. W związku z tym kluczem do badania rodziny są w pierwszej kolejności akty prawa krajowego: Konstytucja RP, Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz okołokodeksowe akty prawne odnoszące się do rodziny i regulujące zróżnicowany obszar jej aktywności. Natomiast ich uzupełnieniem w obszarze zapewnienia rodzinie i relacjom rodzinnym zewnętrznego zakresu ochrony są akty i dokumenty międzynarodowe. Tłem każdego ze wskazanych ujęć jest historycznoprawny rys sposobu pojmowania rodziny, uzupełniony o jej szeroki kontekst społeczny.

Podkreślona powyżej aktywna w ostatnich latach działalność orzecznicza wykreowała nowe dobra osobiste związane z rodziną i powiązaniami rodzinnymi oraz liczne odpowiadające im prawa podmiotowe. Nie negując konieczności zapewnienia rodzinie wzmożonej ochrony, szczególnie w aspekcie coraz dalej posuniętych ingerencji w jej jądro (m.in. kwestie metod wspomagających prokreację, ingerencji w genom ludzki, tożsamość i integralność jednostki oraz wysuwane postulaty legalizacji nowych form relacji rodzinnych), należy stwierdzić, że konieczna jest wieloaspektowa analiza wskazanych działań i wyznaczenie granicy chroniącej interes rodziny jako grupy oraz niemajątkowych wartości osobistych jej członków. Analiza orzecznictwa wskazuje jednak niepokojące zjawisko nadużywania konstrukcji dóbr osobistych, czego przykładem jest orzecznictwo wyodrębniona i zaakceptowana przez część doktryny, uznana za dobro osobiste wartość w postaci więzi rodzinnej. Z uwagi na bardzo liczne orzeczenia statuujące więź rodzinną jako dobro osobiste, w związku z daleko idącymi konsekwencjami takiej kwalifikacji, przy jednoczesnych trudnościach dostrzeżenia w samej więzi rodzinnej cech dobra osobistego, rozważenia wymaga ustalenie rzeczywistego przedmiotu ochrony. O ile wątpliwości budzi uznanie za dobro osobiste więzi rodzinnej, o tyle podjęte w pracy badania mają na celu wykazanie, że dobrem tym jest życie rodzinne i wypełniające go bardzo liczne prawa osobiste, ujęte m.in. w postaci prawa do statusu rodzica, statusu dziecka określonych rodziców czy prawo do poznania informacji o własnym pochodzeniu.

Kolejną istotną kwestią jest wskazanie właściwej podstawy prawnej dla tak ujętego dobra. Pojawia się w związku z tym pytanie, czy podstawą tą są regulacje Kodeksu cywilnego odnoszące się do ochrony dóbr osobistych, czy przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego zawężone do relacji rodzinnych. Zasygnalizowana na gruncie dziedziny nauk społecznych ewolucja pojęcia rodziny skutkuje licznymi, wnoszonymi w ostatnich latach projektami ustaw, proponującymi poszerzenie małżeńskiego sposobu założenia rodziny. Działania te stanowią wyraz ewolucji społecznych poglądów co do aktualnego kształtu rodziny, aczkolwiek ich uzasadnienie i motywy budzą wątpliwości. W związku z tym badania wymaga zasadność proponowanych zmian.

Drugim obok małżeństwa i związku partnerskiego kreatorem relacji rodzinnych jest pochodzenie. Z uwagi na przenikające się w obszarze stanu rodzinnego regulacje Kodeksu cywilnego oraz regulacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego uzupełnione ustawą o leczeniu niepłodności, kwestie pochodzenia (w tym ustalenia pochodzenia) oraz techniczne możliwości ingerencji w fakt poczęcia i urodzenia dziecka przy zastosowaniu wskazanych w ustawie metod wspomagających prokreację stanowią złożoną materię, której warto się bliżej przyjrzeć.

Ostatnim sposobem powstania rodziny jest przysposobienie, które wymaga szczegółowej analizy. Będzie ona przebiegała dwutorowo: z uwagi na przyjętą w pracy strukturę zagadnienia konstrukcyjne przysposobienia regulowane KRO omówione zostaną w części II, a zagadnienia tajemnicy przysposobienia, będącej dobrem osobistym, znajdują się w części III, poświęconej rodzinnym dobrom osobistym.

Przyjęte na potrzeby niniejszej pracy założenie wyodrębnienia samodzielnej grupy obejmującej związane z rodziną dobra osobiste wymaga szczegółowej analizy zarówno tych wartości, które z uwagi na swój rodzinny charakter wskazuje art. 23 KC, jak i orzeczniczo wyodrębnionych nowych rodzinnych dóbr osobistych. W związku z tym szczegółowej analizy wymaga kluczowa w ocenie autorki wartość w postaci prywatności. Z uwagi na pojemność samego pojęcia prywatności należy rozważyć uzasadnienie dla samodzielnego statusu obu związanych z prywatnością dóbr: życia prywatnego i życia rodzinnego. Obok nich analiza orzecznictwa wskazuje inne związane z rodziną dobra osobiste, które wymagają szczegółowej analizy. Obejmie ona rodzicielstwo i jego postrzeganie przez pryzmat dobra osobistego, kwestie ogólnie ujętych praw prokreacyjnych, w tym prawa do dziecka i jego ewentualnych normatywnych podstaw oraz prawa do informacji o pochodzeniu genetycznym.

Do grupy rodzinnych dóbr osobistych należy również zaliczyć nabywane w związku z rodzinnym pochodzeniem nazwisko oraz wynikające z faktu przynależności do rodziny inne samodzielne dobra osobiste i odpowiadające im prawa podmiotowe w postaci prawa do herbu i tytułu rodowego. Status samodzielnego dobra osobistego ma również rodzinna tradycja.

Mimo że jedna z cech wyróżniających dobra osobiste wskazuje na konieczność bezpośredniej korelacji z podmiotem tego dobra, to z uwagi na rodzinną więź i uczucia, którymi wzajemnie darzą się członkowie rodziny, w sytuacji śmierci pamięć o nim może być skutecznie chroniona przez członków rodziny, stając się obiektem kultu i przyjmum-

jąc postać samodzielnego dobra osobistego w postaci kultu pamięci zmarłego członka rodziny. Wiąże się z tym zagadnienie ustalenia zakresu pojęciowego pamięci i kultu oraz ustalenia ich wzajemnej relacji. W ścisłym związku z kultem pamięci zmarłego związane są dyspozycje co do miejsca pochówku, ogólnie ujmowane jako prawo do grobu. Dodatkowym jednoczącym członków rodziny dobrem jest mieszkanie rodzinne, które oprócz majątkowego charakteru postrzegane jest w kategorii prawa niemajątkowego i jako takie objęte jest ochroną nietykalności mieszkania. Każdemu z zaliczonych do ogólnej grupy rodzinnych dóbr osobistych odpowiada wypełniające go i przysługujące członkom rodziny liczne prawa osobiste.

Zasygnalizowanym założeniem badawczym odpowiada sam tytuł pracy, który zawierając ogólne odniesienie do niemajątkowych wartości życia rodzinnego, sugeruje, że mieszczą się w nim zarówno te wartości, które mają status dóbr osobistych, jak i te, które statusu takiego nie mają, ale z uwagi na wagę materii, którą obejmują, są wartościami społecznie doniosłymi i jako takie objęte są ogólną ochroną. Ich rozróżnienie i odpowiednie zakwalifikowanie wpływa na przysługujący im sposób ochrony, która w odniesieniu do dóbr osobistych realizuje się w formach przewidzianych dla nich przez KC. Wskazane w tytule zawężenie rozważań do wewnętrznego porządku prawnego dyktowane jest specyfiką podmiotowego zakresu analizowanej grupy wartości. Z uwagi na szczególnie, dotyczący rodziny zakres rozważań wymaga on analizy na gruncie chroniącego rodzinę systemu prawnego i przyjętych w nim zasad oraz typów podlegających ochronie wartości podstawowych. Ich uzupełnieniem jest analiza chroniących rodzinę i życie rodzinne aktów prawa międzynarodowego i unijnego. Z uwagi na specyficzny zakres podmiotowy trudne i pozbawione logicznego uzasadnienia byłoby prowadzenie rozważań prawnoporównawczych. Zawarte w pracy odniesienia do obcych porządków prawnych zawężone są jedynie do wskazania zasad funkcjonowania pewnych szczególnych, wyodrębnionych w nich prawnorodzinnych instytucji.

Tak zarysowany problem badawczy ujęty został w trzech głównych częściach pracy. Postawione na początku każdej z części hipotezy są następnie rozwijane i dowodzone w kolejnych przyporządkowanych do danej części rozdziałach. Zadaniem części pierwszej jest wskazanie podstaw wyodrębnienia tych wartości, co do których istnieją podstawy uznania ich za dobra osobiste. Wymaga to szczegółowej analizy samego pojęcia wartości, filozoficznych i społecznych podstaw ich wyodrębnienia oraz wskazania cech je wyróżniających, by następnie przełożyć je na uszczegółowioną do postaci dobra osobistego wartość szczególną. Część druga skupiona jest wokół pojęcia rodziny, aby w oparciu o dokładną analizę wielowarstwowego pojmowania rodziny ustalić sposoby jej powstania oraz podmiotowy zakres. Rozróżnienie formalnego – wąskiego i szerokiego – faktycznego sposobu jej ujęcia nie ma na celu dyskredytowania którejkolwiek postaci rodziny, a dyktowane jest dwoma zasadniczymi celami pracy. Pierwszy z nich zawiera się w postawionej w pracy hipotezie zamkniętej w pytaniu: Co wpływa na rozróżnienie i jaka jest relacja pojęcia rodziny i powiązań rodzinnych? Rozróżnienie to ma wpływ bezpośrednio na istniejący podział pojęcia rodziny *de iure* i rodziny *de facto*. Drugi zaś, z uwagi na podaną w wątpliwość zasadność uznawania więzi ro-

dzinnej w kategorii dobra osobistego, odniesiony został do próby ustalenia właściwego dla rodzinnych dóbr osobistych przedmiotu ochrony, którym jest nie tyle sama więź, ile posiadające cechy dobra osobistego życie rodzinne. Głównym celem badawczym części III, zatytułowanej „Rodzinne dobra osobiste”, jest oparta na szczegółowej analizie orzecznictwa próba wyodrębnienia i uporządkowania grupy wykazujących rodzinny substrat dóbr i przyporządkowanych im bardzo licznych praw. Zauważalne w różnych obszarach życia rodzinnego ingerencje w sposób jej powstania, funkcjonowania, realizowanych przez nią celów i kształtu wymagają wskazania jednoznacznych podstaw jej ochrony. Z uwagi na konieczność realizacji konstytucyjnej zasady ochrony rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa dla ochrony niemajątkowej sfery życia rodzinnego najbardziej odpowiednią, realizowaną w oparciu o kodeksowe konstrukcje wsparte regulacjami szczegółowymi wydają się być przepisy o ochronie dóbr osobistych. W związku z tym próba wyodrębnienia, jednoznacznego wskazania i kwalifikacji rodzinnych dóbr osobistych jest uzasadniona, a wyodrębnienie i uporządkowanie wskazanych w orzecznictwie, związanych z rodzinnymi dobrami osobistymi praw podmiotowych, może przyczynić się do ich skuteczniejszej ochrony. Wyniki badań wskażą, czy w polskim prawie cywilnym istnieją przesłanki wyodrębnienia samodzielnego, skupiającego w sobie rodzinne prawa podmiotowe dobra w postaci ogólnie ujętego życia rodzinnego i czy istnieją podstawy i przesłanki do objęcia go treścią art. 23 KC.

Tak zakreślone problemy badawcze wymagały zastosowania nie tylko dogmatycznej analizy aktualnego ustawodawstwa i poglądów doktryny, lecz także prowadzenia rozważań porównawczych ograniczonych do badania konkretnych prawnorodzinnych instytucji i rozwiązań. Z uwagi na wielowarstwowość pojęcia rodziny w pracy wykozystano również metodę historyczną, w oparciu o którą przedstawiono historyczny aspekt i ewolucję pojęcia rodziny. Z uwagi na fakt, że używane w pracy pojęcie rodziny dookreślone zostało przez znaczenie wypracowane na gruncie innych nauk, w szczególności takich jak psychologia i socjologia, możliwe jest przyjęcie, że w pracy zastosowano również metodę badawczą wpisującą się we współczesne rozumienie naturalizacji prawa, a to w myśl założenia, że normatywne pojęcia języka prawnego mogą być w drodze wykładni doprecyzowane przy wykorzystaniu metodologii właściwej naukom empirycznym (tu: z wykorzystaniem aktualnego dorobku nauk o człowieku). Uwzględnienia wymagało też szerokie filozoficzno-dogmatyczne tło. Zastosowanie znalazły także inne metody i techniki badawcze, takie jak analiza orzecznictwa sądowego oraz projektów i uzasadnień projektów ustaw. Liczne odwołania do orzeczeń sądowych miały na celu przedstawienie ewoluującego podejścia judykatury do zagadnień niemajątkowych wartości życia rodzinnego, uwyplikując jednocześnie ich praktyczny wymiar.

Zaprezentowane w pracy analizy miały na celu weryfikację postawionych hipotez badawczych i uzasadnienie tezy stanowiącej jeden z wniosków *de lege ferenda* o konieczności poświęcenia większej uwagi zróżnicowanym relacjom rodzinnym oraz ujednolicenia i usystematyzowania związanych z rodziną i z życiem rodzinnym pojęć. Zasadność dokonania zmian legislacyjnych wyrażona została nie tylko w treści podsumowania pracy zawierającej wiele sformułowanych wniosków *de lege ferenda*, ale przede

wszystkim w analizie poszczególnych zagadnień. Budzą one żywe zainteresowanie zarówno w nauce prawa, orzecznictwie, jak i w praktyce. Mimo wskazanych w pracy odniesień do fragmentarycznych, szczegółowych, ale ograniczonych do konkretnych kwestii opracowań, w aktualnej literaturze przedmiotu brak jest monograficznego opracowania szeroko i wielopłaszczyznowo ujętych zagadnień dotyczących niemajątkowych wartości życia rodzinnego. W związku z tym niniejsza praca wypełnia ten częściowo tylko zagospodarowany obszar.

Pragnę serdecznie podziękować Pani prof. dr hab. *Bogusławie Gneli* i Panu prof. dr. hab. *Maksymilianowi Pazdanowi* za życzliwą pomoc i cenne wskazówki.

Dziękuję Pani prof. UŚ dr hab. *Monice Jagielskiej* za trud przygotowania recenzji wydawniczej oraz cenne uwagi, które pozwoliły na przygotowanie monografii do druku.

Podziękowania składam również mojemu mężowi *Jackowi* za pomoc, cierpliwość i wyrozumiałość.

Kraków, styczeń 2017 r.

Kinga Michałowska